

УДК 94(477.81/82)

UDC

DOI: 10.17223/18572685/64/10

Поразка Карпатської України – предтеча Другої світової війни

А.І. Кудряченко

Інститут всесвітньої історії НАН України
Україна, 01030, м. Київ вул. Леонтовича, 5
E-mail: kudani@ukr.net

Авторське резюме

У даній статті проведено аналіз перебігу подій та міжнародного контексту навколо створення і ліквідації Карпатоукраїнської держави під кутом зору визначення ролі та значення провідних політичних акторів на європейському просторі у кінці 1930-х рр. На підставі ґрунтовного опрацювання широкого кола літератури, документів та матеріалів відповідних архівів висвітлюється місце Карпатської України, яка волею долі на короткий період опинилась в епіцентрі геополітичних інтересів тих держав, які своїми діями чи бездіяльністю підживлювали апетити розпалювачів Другої світової війни. Загострення міжнародних відносин та ерозія основних засад Версальсько-Вашингтонської системи посилили зовнішньополітичні суперечності між державами-переможцями і переможеними. Послаблення та подальша дефрагментація Чехословацької Республіки, у складі якої перебувало Закарпаття, значною мірою актуалізувало пошук шляхів для вирішення українського питання, а варіативність шляхів його розв'язання великою мірою залежала від ситуативних рішень політичного керівництва Третього рейху.

Ключові слова: Карпатська Україна, Мюнхенська угода, Віденський арбітраж, українське питання, право націй на самовизначення, Карпатська січ.

Поражение Карпатской Украины – предтеча Второй мировой войны

А.И. Кудряченко

Институт всемирной истории НАН Украины
Украина, 01030, г. Киев ул. Леонтовича, 5
E-mail: kudani@ukr.net

Авторское резюме

Проведён анализ хода событий и международного контекста вокруг провозглашения и ликвидации Карпатоукраинского государства с точки зрения определения роли и значения ведущих акторов на европейском пространстве в конце 1930-х гг. На основании тщательной проработки широкого круга литературы, документов и материалов соответствующих архивов освещается место Карпатской Украины, волея судеб на короткий период оказавшейся в эпицентре геополитических интересов тех государств, которые своими действиями или бездействием питали аппетиты поджигателей Второй мировой войны. Возрождение и укрепление позиций ряда европейских государств того исторического периода характеризовались обострением международных отношений, а эрозия Версальско-Вашингтонской системы усилила внешнеполитические противоречия между государствами-победителями и побеждёнными. Состояние последних укреплялось при наращивании военной силы и уступчивости им странами-победителями во время постепенного удовлетворения территориальных претензий, в т. ч. и за счёт Чехословацкой Республики, в составе которой находилось Закарпатье. Такое положение существенно актуализировало подходы к решению украинского вопроса, а вариативность путей его решения в значительной мере зависела от ситуативных решений политического руководства Третьего рейха.

Ключевые слова: Карпатская Украина, Мюнхенское соглашение, Венский арбитраж, украинский вопрос, право наций на самоопределение, Карпатская Сечь.

Carpatho-Ukraine's defeat as a precursor of WWII

A.I. Kudriachenko

Institute of World History of the National Academy of Sciences of
Ukraine

5 Leontovych Street, Kyiv, 01030, Ukraine

E-mail: kudani@ukr.net

Abstract

The paper analyzes the course of events and the international context of Carpatho-Ukrainian state's rise and defeat in terms of role and impact of the leading European actors at the end of the 1930's. Based on an in-depth study of the wide range of literature, documents and relevant archives, the author highlights the role of Carpatho-Ukraine, which for a short period happened to be at the epicenter of the geopolitical interests of the states whose actions or inaction fueled the warmongers. The revival and strengthening of a number of European countries at that historical period deteriorized international relations. The erosion of the Versailles-Washington bases intensified the contradictions in the foreign policy between the victorious and vanquished states. The defeated countries reinforced their positions, since the victors, who were expanding their military might at the expense of Czechoslovak Republic, including Transcarpathia, were becoming more submissive in accommodating territorial claims. This situation largely updated the approaches to the Ukrainian question. The variability of the ways to solve it largely depended on the situational decisions of the Third Reich political leadership.

Keywords: Carpatho-Ukraine, the Munich Agreement, the First Vienna Award, the Ukrainian question, the right of nations to self-determination.

Висвітлення проблематики, пов'язаної з історією Карпатської України, неодмінно кореспондується з наближенням Другої світової війни. У сучасних умовах набуває все більшої актуальності кожен вимір того вкрай напруженого для Європи і світу історичного періоду. Це пов'язується, зокрема, і з відповідною резолюцією Європарламенту «Про важливість європейської пам'яті для майбутнього Європи» від 19 вересня 2019 р., і з ювілейними датами визначальних подій Другої світової війни та все зростаючою історичною відстанню від них. Все це вимагає ґрунтовного опрацювання широкого кола документів,

літератури та відповідних архівів. Такий підхід є затребуваним і стосовно тематики Карпатської України. Адже об'єктивне вивчення міжнародного контексту постання та поразки Карпатоукраїнської держави здатне пролити світло на роль і значення провідних європейських акторів перебігу подій тих доленосних років. Карпатська Україна волею долі певний час була на вістрі інтересів тих держав, які своїми діями чи бездіяльністю живили апетити розпалювачів війни, а її поразка стала реальною предтечею Другої світової.

Автору статті на сторінках журналу «Русини» доводилося аналізувати місце та роль Карпатської України у планах гітлерівської Німеччини, з'ясовувати як дослідники різних країн і періодів зверталися до вивчення історії цього краю, відзначати широку сучасну історіографію Закарпатського краю [30: 273–275]. Тому в даній праці зроблю лише тезисні зауваги щодо особливостей історіографічного виміру. Досить показово, що і нині ця наявна широка історіографія поповнюється новими монографіями та іншими роботами. Зокрема, у 2020 р. вийшли ґрунтовні праці М. Вегеша і С. Віднянського – корифеїв досліджень Закарпатського краю [10: 2020; 44: 2020]. Далі, якщо раніше в силу різноманітних причин звернення дослідників різних країн до вивчення розвитку цього краю зумовлювали відповідну неоднозначність, а іноді й суперечливість оцінок всього перебігу подій загалом, то на сучасному етапі для низки українських фахівців характерними стали більш ґрунтовні дослідження як історичних витоків, так і державотворчих процесів, що доленосно відбивалися на сходженні Карпатської України [9; 13; 21; 22; 25; 26].

Окремий напрям складають праці, в яких вітчизняні дослідники аналізують міжнародні фактори розвитку краю, роль різних сусідніх та великих держав Європи у передвоєнні роки на події в регіоні та розрахунки тих країн, які прагнули анексувати цю українську територію [1; 6; 16; 18; 27; 29]. У даному контексті вельми важливими є роботи з дослідження воєнного перебігу подій та відчайдушного спротиву бійців Карпатської січі угорським військам, героїчної оборони столичного Хуста та партизанської боротьби, що тривала до 1940 р. [19; 34–36; 42].

Особливе значення у дослідженнях вітчизняних істориків нинішнього періоду посідають не лише з'ясування широкого спектру чинників та динаміки сходження автономії й суверенного статусу Карпатоукраїнської держави, а й висвітлення особливостей і проведення порівняльного аналізу правового становища Закарпаття у складі різних держав [4; 32; 39].

Досить приметним став процес інституалізації вивчення Закарпатського краю та поглиблення досліджень з проблематики Кар-

патоукраїнської держави, які стали важливим напрямом наукової діяльності Ужгородського національного університету та цілої низки закарпатських істориків (М. Болдижар, М. Вегеш, В. Гиря, Р. Офіцинський, М. Рекіта, Ю. Славів, С. Федак, В. Фенич, П. Фенич, В. Худанич та ін.), а також Науково-дослідного інституту карпатознавства, Закарпатського регіонального центру соціально-економічних та гуманітарних досліджень НАН України. Тим самим примножується наявна широка бібліографія з цієї тематики, що розміщується в інтернет-просторі, зокрема і на веб-сайті Українського інституту національної пам'яті (Карпатська Україна), яка включає як окремі видання, статті, автореферати дисертацій, так і електронні книги, матеріали.

Водночас зазначу, що наявна нині багатомірна історіографія не є ще вичерпною. Тож запропонована стаття покликана суттєво доповнити наявні дослідження, подати більш точну картину перебігу тогочасних подій, зокрема за оволодіння землями Чехословацької Республіки, у складі якої й постала Карпатська Україна. Аналіз діяльності та загарбницьких планів провідних політичних акторів на європейському театрі щодо Карпатської України, особливо з залученням низки архівних документів, зокрема з політичного архіву Міністерства закордонних справ ФРН, дозволяє відповідною мірою унаочнити їх роль у підживленні загарбницьких планів у паліїв війни, що стали реальним передвісником Другої світової війни.

Загальновідомо, що Карпатська Україна була яскравим унаочненням державотворчого, громадянського пориву та діяльності згуртованої невеликої частини тогочасного українського населення Чехословацької Республіки. Тобто тієї демократичної держави, яка однією із перших зазнала поразки на міжнародній арені під наростаючим тиском гітлерівської Німеччини та поступовій здачі провідних позицій впливовими державами-акторами демократичного Заходу. Важливими чинниками державницьких устремлінь жителів Закарпатського краю постали як їх зростаюча національна самоідентифікація та усвідомлення себе українцями, так і той політичний розклад сил, який був характерним для рубежу 1938–1939 рр., власне, на тогочасних теренах Чехословаччини та на міжнародній арені [31: 250–254]. Водночас перебіг подій, пов'язаний з автономізацією краю, сходженням і поразкою держави, якою була Карпатська Україна, складався не лише із соціально-економічних чинників, не тільки із прихованих дипломатичного та геополітичного протистояння, але й мав реальні складники воєнного протиборства, що стало передвісником Другої світової війни.

Наприкінці 1930-х рр. Версальсько-Вашингтонська система, яка постала у наслідок Першої світової війни, не витримала натиску

міцніючої гітлерівської Німеччини та її союзників і сателітів. Вся антибільшовицька риторика нацистських лідерів доволі легко, притупляючи пильність багатьох європейських політиків, лягала у площину антирадянської налаштованості очільників провідних держав світу. Тож тогочасний Берлін послуговувався таким становищем задля досягнення своїх тактичних і стратегічних цілей. Саме потурання з боку лідерів великих держав Європи – Великобританії та Франції, сповідування ними антикомуністичних засад спонукали до поступок міцніючому рейху, більше того, підігрівали артикулювання Гітлером і його пропагандистами гасел боротьби, за їх термінологією, з радянським єврейсько-більшовицьким режимом [49: 450].

За цих умов українське питання поступово висувається на одне з чільних місць у міжнародній політиці. У міжвоєнний період роз'єднаність українських земель, їхнє перебування у складі чотирьох держав, що мали різний соціально-політичний устрій, ускладнювали національний розвиток, вони були суттєвим чинником всього перебігу міжнародно-політичного життя Європи. Таке становище висувало українське питання до рівня серйозного фактора у геополітичних стратегіях зацікавлених великих і всіх сусідніх держав. Це стосувалося особливо західноукраїнського регіону, а також тих областей, які перебували у складі Чехословаччини. Адже, як слушно зазначає М. Вегеш, «Закарпаття, яке знаходилося в центрі Європи, незмінно входило у сферу інтересів різних держав» [8: 448]. Іншими словами, т. зв. «українська карта» чи засади її розв'язання неодмінно потрапляли до кола суперечностей і були спроможні відігравати вельми відчутну роль у великих геополітичних та воєнних комбінаціях.

Зазначу, що «українське питання» мало дві складові своїх вимірів: вузьке розуміння – у сенсі питання місця і ролі зростаючого українського чинника у внутрішньополітичному житті держав, до складу яких входили українські землі, у широкому сенсі це проблема умов і шляхів возз'єднання українських земель у створюваній власній українській державі. Адже спроби українців, нашого багатомільйонного народу, створити власну державу за наслідками європейського переоблаштування після Першої світової війни зазнали невдачі.

Стосовно українського питання у кінці 1930-х рр. чітко визначилися три групи країн, які діяли найактивніше у його вирішенні. До першої групи слід віднести СРСР, Польщу, Румунію, Чехословаччину, тобто країни, до складу яких входили українські землі та відповідна частина населення. Головною метою цього кола країн було втримати вже підвладні землі та приєднати нові. До другої групи держав входили Великобританія, Франція і частково США – держави-творці Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин. Останні

своїм втручанням у вирішення українського питання або, навпаки, дипломатичним нейтралітетом прагнули задовольнити свої геополітичні інтереси. До третьої групи слід віднести нацистську Німеччину, яка, борючись за «життєвий простір», відверто претендувала на українські землі і Угорщину, яка, будучи невдоволеною умовами Тріанонського мирного договору 1920 р., активно домагалася повернення їй Закарпатської України. Драматизм становища, у якому перебував багатомільйонний український народ, полягав у тому, що самостійно він реально не міг вирішити українського питання. На той час все залежало від мінливого балансу інтересів різних, насамперед, великих держав і від співвідношення сил, які могли ці інтереси захистити.

Щодо Наддніпрянської України, то її становище у складі Радянського Союзу було вельми неоднозначним. Як відомо, певні спроби українських партійних і державних керівників відстояти політичний і економічний суверенітет у ході конституційного оформлення СРСР зазнали фіаско. Наслідки цього, як і наступні утиски, голодомор та репресії навіть за економічного зростання обернулися величезними втратами. Декларована варіативність на різних етапах розвитку міжнаціональних відносин з часом наростаючого централізму і авторитаризму прислужилася зміцненню контролю Москви над найважливішими царинами життя українського суспільства [18: 348].

Слід наголосити, що починаючи із 1935 р. на західних теренах, зокрема у Чехословацькій Республіці, відчутно посилювалися процеси розвитку української самосвідомості: розвивалися українські соціокультурні товариства, створювалися кооперативні установи та все більш широкого розмаху набували акції, що мали на меті ствердити українську мову та освіту. Також у цей час на регіон почала поширювати свій зростаючий вплив Організація українських націоналістів [53: 37]. Підтвердженням зростання національної ідентичності та самосвідомості стала і вимога Русинсько-української народної ради Ужгорода, столиці Карпатської України, від 29 травня 1938 р. до офіційної Праги щодо впровадження статусу автономії. Дана вимога спиралася на гарантії Сен-Жерменського договору та Конституції Чехословацької Республіки. Цим вимогам і відповідним заходам додавала снаги зростаюча підтримка з боку українства інших держав.

Слід принагідно відзначити, що після мітингу 4 вересня 1938 р. у Нью-Йорку за участі 5000 українських представників США, Канади і країн Латинської Америки було створено відповідний комітет з підтримки самовизначення Закарпатського краю. А 24 і 25 вересня у м. Львові пройшли відповідні багатотисячні мітинги і демонстрації, в яких брали участь студенти, робітнича молодь та різні верстви старшого покоління. Демонстранти пройшли вулицями міста від приміщення

консульства Угорщини до будівлі консульства Чехословацької Республіки. Перед угорським консульством виступаючи наголошували, що Карпатська Україна не є об'єктом для торгу, що вона має право на самовизначення. Мітингувальники біля консульства ЧСР закликали Прагу унеможливити будь-які утиски карпатоукраїнців. Всі ці події відслідковували німецькі дипломати, вони вказували на змістовні складові проведених заходів [54: 43, 78]. Звичайно, що політичні підходи української частини громадян Чехословаччини набували звучання одночасно з висловлюваннями подібних вимог судетськими німцями та словаками.

Підкреслю, що вимоги етнічних німців схвалював та наполегливо підтримував офіційний Берлін, а українцям такої підтримки бракувало. Відтак 9 вересня 1938 р. для ведення переговорів про статус автономії у чехословацькій державі до Праги прибула і українська делегація. Вона складалася із десяти представників Української Центральної ради. Проте актуалізація та загострення проблем судетських німців, нерішучість західних держав призвели до згубної поступливості та уразливих Мюнхенських угод. Тож процеси суверенізації у Чехословацькій Республіці залежали від міжнародних чинників та вимушених кроків офіційної Праги у тих складних умовах [9: 63].

Аналізуючи цю лінію на українізацію Закарпаття, слід підкреслити наступне. Сходинами до все вищого рівня самоідентифікації та суверенізації українського населення тоді стали динаміка процесів автономізації, підготовка, проведення і результати виборів 12 лютого 1939 р. до сойму (парламенту) краю, кроки з проголошення і конституційного оформлення суверенітету і державного статусу Карпатської України, а також послідовна й звитязна боротьба її за існування, збройний захист від загарбницького наступу Угорщини підтриманої Польщею.

Долю Чехословацької Республіки вирішувала міжнародна конференція 29–30 вересня 1938 р. у Мюнхені. Гітлер, спровокувавши напруження на німецько-чехословацькому кордоні, домігся не лише скликання цієї міжнародної конференції в Мюнхені за участю керівників урядів Великої Британії, Франції, Німеччини та Італії, але й задоволення ультимативних німецьких вимог щодо ЧСР. До Третього рейху, зокрема, було приєднано високорозвинену в промисловому відношенні Судетську область, де проживало понад 3 млн німців [12: 185]. Показово, що представники Праги за стіл переговорів не були допущені. Безапеляційно прийнявши німецькі претензії, учасники конференції без будь-якого спротиву поступилися непомірним зазіханням гітлерівської Німеччини. Прийнята угода стала втіленням у життя рішення Гітлера «стерти Чехословаччину з карти», про що він гучно заявляв у 1937 р.

на надзвичайній нараді вищих керівників Третього рейху та затвердив у відповідній директиві від 30 травня 1938 р. підготовку воєнної операції проти цієї держави за кодовою назвою «Грюн».

На її виконання 1 жовтня 1938 р. вермахт перейшов чеський кордон і за лічені дні окупував Судетську область. Водночас вже з того ж дня державним комісаром територій, які відійшли до гітлерівського рейху, був призначений К.Генлейн – лідер партії судетських німців, яка фактично була «п'ятою колоною» та прагнула не лише до самовизначення німців, але й до приєднання краю до Німеччини. З 1 травня 1939 р. і до поразки гітлерівської Німеччини у травні 1945 р. він був гауляйтером та рейхсштатгальтером цієї області та очолював цивільну адміністрацію Чехії і Моравії [49: 497].

Слід зазначити, що у ході конференції 29 вересня 1938 р. були прийняті Доповнення до угоди, підписаної в Мюнхені між Німеччиною, Великобританією, Францією і Італією, в яких наголошувалася актуальність врегулювання питання щодо польської і угорської меншин у Чехословаччині. При цьому вказувалося, що у випадку нерозв'язання цієї проблеми вона може стати предметом подальшого обговорення наступної наради голів урядів чотирьох держав, які присутні на конференції у Мюнхені.

Досить показовими стали наступні агресивні кроки офіційних Варшави та Будапешта. Так, 1 жовтня уряд ЧСР був змушений розглянути ноту Варшави від 30 вересня 1938 р., яка в ультимативній формі вимагала вирішення питання польської національної меншини. Зваживши згадувані польські домагання, чехословацький уряд вимушено прийняв ці вимоги й Польща анексувала Заолжя (Тешинську Сілезію). Свою долю отримало і Королівство Угорщина, приєднавши до себе південні та східні регіони Словаччини, які на 80 % були заселені етнічними угорцями. Тим самим, Прага вимушено змиралася з відвертими актами анексії з огляду на своє важке міжнародне становище у постмюнхенській Європі. Тобто Польща і Угорщина слідом за нацистською Німеччиною взяли участь у поділі Чехословаччини.

Хоч у Мюнхені і не розглядали питання про Закарпаття, але прийняті там рішення негативно вплинули на долю краю. Більше того, ті рішення засвідчили першу відчутну перемогу угорської дипломатії у боротьбі за ревізію кордонів, що безпосередньо стосувалося і долі Закарпаття, де існувала значна угорська громада. Тож 1 жовтня 1938 р. регент Угорщини М. Горті писав А. Гітлеру про відчуття щирого задоволення з приводу того, що в Мюнхені «укладено мирну угоду з питань, які мають вирішальне значення, і що законні вимоги Угорщини в принципі будуть визнанні обґрунтованими». Звичайно, цьому передували заходи, проведені угорською дипломатією напе-

редодні. Керівник канцелярії Міністерства закордонних справ Угорщини І. Чакі під час телефонної розмови 15 вересня 1938 р. давав інструкції угорському послу в Німеччині Д. Стояї: «Якщо при ліквідації Чехословацької справи буде допущена дискримінація на шкоду Угорщині, то угорський уряд буде готовий на все, і в цьому випадку він розраховує на підтримку Німецької імперії». А за кілька тижнів до цього Д. Стояї у листі до міністра закордонних справ Угорщини К. Кані передав пропозиції Г. Герінга. Згідно з ними, Угорщина повинна була «офіційно вимагати права самовизначення для угорської меншини в Чехословаччині, звернутися до чеського уряду і відповідних інших урядів із зверненням, подібним до того, яке зробив Генлейн, провокувати збройні сутички, страйки, відмови від явки на призовні пункти, бо тільки серйозні інциденти можуть привернути увагу західних держав до угорських вимог, зробити все, щоб зарубіжна преса більше займалась угорським питанням» [11: 101–102, 108].

Натомість українські політичні еміграційні угруповання у Німеччині, як й із країн Американського континенту, в силу своїх можливостей прагнули вплинути на урядові кола щодо підтримки автономії Карпатського краю. Унаочненням цьому може слугувати відповідний меморандум Павла Скоропадського, направлений ним особисто до МЗС рейху на початку жовтня 1938 р. У ньому колишній гетьман української держави, відкидаючи зазіхання Угорщини і Польщі на ці українські землі, наголошував, що українці мають стати третьою складовою федеративної держави – разом із чехами та словаками. А вільний розвиток Карпатської України, на його думку, буде поєднаний у майбутньому з Києвом, з Україною [55: 8–13].

Пригнічений відкритою агресією Німеччини, а також вимогами Угорщини і Польщі, уряд Праги спробував врятувати єдність республіки і пішов на поступки у питанні словацької та української автономії. По-перше, виконуючи рішення Мюнхенської конференції, МЗС Чехословаччини 1 жовтня 1938 р. запропонувало Будапешту створити змішану чехословацько-угорську комісію експертів для розгляду проблеми угорської меншини в ЧСР. По-друге, офіційна Прага взяла курс на створення федерації із чехів, словаків та українців. Проте ситуація ускладнилася, оскільки 3 жовтня 1938 р. Угорщина подала ультимативні вимоги до уряду ЧСР, які останній мав прийняти, а 4 жовтня Будапешт запропонував Німеччині приєднати до Угорщини Словаччину і Закарпаття [51]. Одночасно з цим А. Бродію – лідеру автономістського руху в Закарпатті (він таємно співпрацював з Угорщиною), 6 жовтня 1938 р. було доведено чітку вимогу «ні в якому разі не піддаватися обіцянкам чехів», а твердо стояти на «позиції самовизначення з плебісцитом».

Проголосивши 10 жовтня федерацією трьох народів – чехів, словаків і українців, урядовий кабінет у Празі наступного дня надав автономію і визнав автономний уряд Карпатської України. Саме таку назву мав віднині Закарпатський край. Дане рішення було підтверджене парламентом Чехословаччини 22 листопада 1938 р. Відтак, користуючись поступливістю празького уряду, Карпатська Україна отримує широку автономію, перебуваючи у федерації з Чехією та Словаччиною. Таким чином, постала реальна можливість розбудовувати українську державу на цих теренах.

Перший автономний уряд, який очолював А. Бродій, провів протягом 15–23 жовтня лише три засідання. Його кабінет розглянув й затвердив основні органи управління та заходи щодо встановлення кордону зі Словаччиною, співробітництва з Німеччиною, питання надання амністії тощо. На третьому засіданні розглядалася гостра внутрішньополітична ситуація та обговорювалося питання про раціональну відповідь на угорські вимоги щодо південних територій краю.

Але набута Карпатською Україною автономія дуже непокоїла тогочасних очільників сусідніх Угорщини та Польщі. Зокрема, у Варшаві побоювались відповідного впливу на українське населення своєї країни, яке вже і так було виразно налаштоване по-незалежницьки. Посол Польщі в Німеччині 22 жовтня 1938 р. повідомив міністра закордонних справ країни перебування: Польща вважає, що Карпатська Україна повинна відійти до Угорщини [52]. Тим самим Варшава висловлювала офіційну позицію Польщі щодо встановлення спільного кордону з Угорщиною. Проте Третій рейх на той час не йшов на задоволення цих прагнень Угорщини і Польщі.

Буквально через два дні у Берліні спеціальна делегація Карпатської України 24 жовтня 1938 р. передала німецькому уряду меморандум, у якому наголошувалося, що Карпатська Україна – це лише частина всіх українських земель і її населення усвідомлює ті обов'язки, які воно має «стосовно всієї української нації». Автономна Карпатська Україна, зазначалося у меморандумі далі, щоб не стати жертвою агресії, «перебуває під чеською охороною, чекаючи об'єднання з Україною». Меморандум пропонував перетворити Карпатську Україну в незалежну державу під покровительством чотирьох великих держав, що підписали угоду в Мюнхені. Однак дана пропозиція не знайшла підтримки, як також і заходи українських громад у європейських державах та за океаном [56: 215–216].

Вказуючи на право націй на самовизначення, але не визнаючи домагання спільного польсько-угорського кордону, Німеччина й Італія вирішили частково задовольнити вимоги Угорщини. Проблеми територіального облаштування та угорської громади у

Чехословаччині покликані були розв'язати переговори урядових делегацій обох держав на конференції в Комарно, яка проходила 9–13 жовтня 1938 р. Проте угорська делегація, маючи підтримку нацистської Німеччини, висунула важкі для Чехословаччини умови: негайно повернути землі, заселені угорцями, провести плебісцит на територіях із змішаним населенням, надати право на самовизначення всім іншим народам. Однак ці переговори не принесли позитивних результатів: Угорщина, звинувативши Чехословаччину в небажанні йти на поступки, звернулася до Італії та Німеччини, щоб ці країни виступили арбітрами.

Досить показово, що Великобританія і Франція, які були державами-підписантами угоди в Мюнхені, заявили про свою незацікавленість зазначеною проблемою. Тож засідання арбітражної німецько-італійської комісії відбулося 2 листопада 1938 р. у м. Відень. За її рішенням було визначено новий угорсько-чехословацький кордон: до Угорського королівства відійшли південні рівнинні райони Словаччини та Підкарпатської Русі. За офіційними даними, які наводить М. Вегеш, територія Чехії зменшилася на 33%, Моравії – на 36 %, Словаччини – на 21 %, а територіальні втрати Карпатського краю становили 12 % [8: 452].

Згідно узагальнюючих даних, тоді Чехословацька Республіка змушена була уступити гітлерівській Німеччині 28 200 км²; Польщі – біля тисячі км²; Угорщині – 12 000 км². Відтак після цих «обрізень» площа ЧСР становила лише близько 100 000 км². До Угорщини відійшло 180 тис. населення, з яких понад 33 тис. були українцями, більше 16 тис. – чехами і словаками та 82 тис. – угорцями. Віденський арбітраж визначав долю п'яти закарпатських округів – Ужгородського, Мукачівського, Берегівського, Севлюшського та Іршавського. Від Карпатської України до Угорщини відійшли три найбільших міста: столиця Ужгород, Мукачево та Берегове. Українці мусили перенести столицю до м. Хуст, і це, своєю чергою, перешкодило утворенню спільного кордону між Угорщиною і Польщею.

Віденський арбітраж завдав відчутного удару по Чехословаччині та Карпатській Україні, хоча Угорщина так і не добилася рішення про повну окупацію краю, а Польща не домоглася встановлення з нею спільного кордону. Це викликало у політичних лідерів цих країн стриманість стосовно Берліна. Відтак арбітражне рішення уможливило створення нового угорсько-чехословацького кордону. Що стосується Чехословаччини, то її очільники закликали чехів, словаків і українців «рука в руку співпрацювати на відбудові держави». Змушений був погодитися з рішенням арбітражної комісії і другий автономний український уряд на чолі з А. Волошином – лідером української

«партії» в краї. Про це йшлося у відповідному маніфесті, прийнятому Українською Центральною народною радою 17 листопада 1938 р.

Віденський арбітраж свідчив не лише про поглиблення політичної кризи в Чехословаччині, яка фактично опинилася перед державною катастрофою, але і про загарбницьку діяльність Угорщини та Польщі. Ставало очевидним, що й подальший розвиток політичних подій у Європі залежав від нацистської Німеччини, яка підтримувала ревізію несправедливих (на думку останньої) післявоєнних кордонів. Зазначу, що Третій рейх мав свої плани, віддаючи на відкуп Угорщині спочатку лише частину земель Карпатської України, тим самим спонукаючи Будапешт до більш тісної співпраці з Берліном. Водночас, зберігши Карпатську Україну, гітлерівське керівництво мало ще значні можливості тиску не лише на Угорщину і Польщу, а й СРСР, за рахунок чийх підвладних українських територій ще могла бути, принаймні гіпотетично, створена «Велика Україна» [30: 285]. Це розуміли керівники європейських держав і, відповідно, автономний уряд Карпатської України. Уже з перших днів свого прем'єрства А.Волошин почав орієнтуватися на Німеччину як велику державу, на прихильність якої можна було розраховувати.

Уряд фашистської Німеччини, своєю чергою, підігрівав сподівання кабінету Волошина. Останній мав серйозні наміри стосовно підтримки з боку Третього рейху, прагнув навіть певними поступками використати на свою користь зростаючий міжнародний вплив Німеччини. У цей час небезпідставно зростають надії на підтримку Берліна, зокрема у Хусті засновується українсько-німецьке товариство, головою якого стає Ф. Ревай та посилюються економічні зв'язки з Третім рейхом [57: 32–33]. Вже 7 грудня 1938 р. була підписана німецько-карпатськоукраїнська угода. Згідно з нею уряд А.Волошина зобов'язувався поставляти до рейху деревину, молочні продукти, шкіру, хутра, вовну та вина. Водночас підписується й угода з німецьким «Товариством з експлуатації корисних копалин», відповідно до неї уряд Карпатської України, по суті передавав гітлерівській Німеччині права на розвідування й експлуатацію надр Закарпаття. За такого перебігу подій Європа і світ вбачали серйозність намірів нацистської Німеччини створити «Велику Україну» [31: 249].

Проте наприкінці 1938 – на початку 1939 р. гітлерівська Німеччина, прагнучи до втілення власної стратегічної мети дещо змінила свої тактичні кроки з тим, щоб ввести в оману політиків і дипломатів багатьох держав. Так, за розпорядженням фюрера рейх все більше дистанціювався від Карпатської України, про що повідомив керівник політичного відділу МЗС Німеччини Е.Верман німецьке дипломатичне представництво у Празі. Зокрема, у листі від 19 листопада 1938 р. він

також інформував, що німецька преса отримала розпорядження не повідомляти про інциденти в Карпатській Україні, та що питання про відкриття генконсульства у Хусті відтермінується [58: 134].

ЛІТЕРАТУРА

1. *Богів О., Задорожний В.* Карпатська Україна (Підкарпатська Русь) у міжнародних відносинах (травень 1938 – березень 1939). Ужгород, 1999. 80 с.
2. *Болдижар М.* Закарпаття між двома світовими війнами: Матеріали до історії суспільно-політичних відносин: у 2 ч. Ужгород, 1993. Ч. 1. 159 с.
3. *Болдижар М.* Закарпаття між двома світовими війнами: Матеріали до історії суспільно-політичних відносин: у 2 ч. Ужгород, 1996. Ч. 2. 96 с.
4. *Болдижар М., Мосні П.* Державно-правовий статус Закарпаття (Підкарпатської Русі) в складі Чехословаччини. Ужгород, 2002. 238 с.
5. *Вегеш М.М.* Карпатська Україна в 1938–1939 рр.: соціально-економічні і політичні аспекти: автореф. дис. ... канд. іст. наук. Ужгород: Ужгород. держ. ун-т, 1994. 20 с.
6. *Вегеш М.М.* Закарпаття в контексті центральноєвропейської кризи напередодні Другої світової війни: автореф. дис. ... д-ра іст. наук. Київ, 1998. 30 с.
7. Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців / М.М. Вегеш, М.В. Делеган, О.Д. Довганич та ін; відп. ред. М.М. Вегеш. Ужгород: Карпати, 2002. 709 с.
8. *Вегеш М. М.* Закарпаття в центральноєвропейській політичній кризі напередодні Другої світової війни // Україна в історії Європи ХІХ – початку ХХІ ст.: історичні нариси / За ред. С.В. Віднянського. Київ: Інститут історії України, 2020. С. 448–486.
9. *Вегеш М., Віднянський С.* Країни Центрально-Східної Європи та українське питання (1918–1939 роки). Київ; Ужгород: Національна академія наук України; Інститут історії України, Ужгородський державний університет, 1998. 257 с.
10. *Вегеш М.М., Віднянський С.В.* Августин Волошин – «батько карпато-українського народу». Київ: Парлам. вид-во, 2020. 472 с.
11. Венгрия и Вторая мировая война. Секретные дипломатические документы из истории кануна и периода войны / Пер. с венг. Б.Я. Гейгера и Н.Н. Сикачева; предисл. Г.А. Деборина. М.: Изд-во иностранной литературы, 1962. 368 с.
12. *Віднянський С.* Закарпаття – Підкарпатська Русь: від здобуття автономії до проголошення незалежної держави (до 70-річчя Карпатської України) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: зб. статей. Київ, 2009. Вип. 15, ч. 1. С. 184–207.
13. *Віднянський С.* Закарпаття: від «землі без імені» до власної державності – Карпатської України // Україна-Європа-Світ: міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2014. Вип. 13. С. 111–126.
14. *Гай-Нижник П.* Карпатська Україна (Підкарпатська Русь) 1938–1939 рр. як одна із «розмінних монет» Мюнхенського договору // Гілея. Історичні науки. 2018. Вип. 139 (№ 12), ч. 1. С. 48–56.

15. *Гранчак І., Гапоненко І.* Закарпаття в міжнародних відносинах напередодні та в період Мюнхена // Нарис історії Закарпаття. Ужгород, 1995. Т. 2: 1918–1945. С. 264–273.

16. Документи внешней политики СССР. 1939. Т. XXII: в 2 кн. Кн. 1: январь – август / Под ред. В.Г.Комплектова. М.: Междунар. отношения, 1992. 712 с.

17. *Дробот І.* Україна в геополітичних планах західноєвропейських держав на передодні Другої світової війни // Україна дипломатична 2004. Київ, 2005. Вип. 5. С. 347–362.

18. *Житарюк М.* Четвертована, але жива: Закордонна преса про політичні процеси в Україні напередодні Другої світової війни. Львів, 1997. 124 с.

19. *Забродський М.П.* Вітчизняна та зарубіжна історіографія про етнічну ідентичність русинів карпатського регіону у XIX – на початку XX ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки. Кам'янець-Подільський, 2012. Т. 22. С. 146–154.

20. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / Під ред. М. Вегеша та ін. Ужгород: Ліра, 2010. 720 с.

21. Історія Центрально-Східної Європи / За ред. Л. Зашкільняка. Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2001. 660 с.

22. *Камінський Є., Трощинський В.* Українське питання в англо-американських архівних документах (1938–1951 рр.) // Всесвіт. Київ, 1993. № 11/12. С. 147–151.

23. Карпатська Україна. Бібліографія. Сайт Українського інституту національної пам'яті. URL: <http://www.memory.gov.ua/publication/bibliografiya-1> (останній перегляд: 17.08.2020).

24. Карпатська Україна. Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії: у двох томах / Упорядники: О.Д. Довганич, О.М. Корсун, О.М. Пагіря. Ужгород: БАТ «Видавництво “Закарпаття”», 2009. Т. 1. 755 с.

25. Карпатська Україна. Хроніка подій. Персоналії: у двох томах / Упорядник С.Д. Федака. Ужгород: ПРАТ «Видавництво “Закарпаття”», 2010. Т. 2. 774 с.

26. *Коваль В.* Шлях до війни: Партнерство двох диктаторів (1939–1941) // Політична історія України XX ст.: у 6 т. Т. 4: Україна у Другій світовій війні, 1939–1945. Київ: Генеза, 2003. С. 15–62.

27. *Косик В.* Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. 684 с.

28. *Кудряченко А.* Карпатська Україна в геополітичній грі держав континенту // Україна в Європі: контекст міжнародних відносин. Київ, 2011. С. 299–314.

29. *Кудряченко А.* Карпатська Україна у планах гітлерівської Німеччини // Русин. 2019. № 57. С. 271–293. DOI: 10.17223/18572685/57/15

30. *Кудряченко А.І., Калінічева Г.І., Костиця А.А.* Політична історія України XX століття. Київ, 2006. 696 с.

31. *Лемак В.В.* Закарпаття у державно-правовій системі Чехословацької Республіки (1919–1939 рр.): автореф. дис.... канд. юрид. наук. Київ, 1996. 22 с.

32. *Мищак І.* Закарпаття напередодні Другої світової війни у працях сучасних українських істориків // Історіографічні дослідження в Україні: зб. наук. пр. Київ, 2008. Вип. 19. С. 410–421.

33. *Офіцинський Р.* «З Карпатської України для нас почалася Друга світова». URL: 2013: http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/03/15/117613/view_print (останній перегляд: 17.08.2019).

34. *Офіцинський Р.* Окупація та анексія Карпатської України. 2014. URL: <http://1939.in.ua/statti/roman-ofitsinskij-okupatsiya-ta-aneksi> (останній перегляд: 21.08.2019).

35. *Пагіря О.* Карпатська Січ: військове формування Карпатської України. Київ: Темпора, 2010. 152 с.

36. *Пагіря О.* Опір у Карпатах. Як закарпатці боронилися від угорської агресії в 1939 році. 2017. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2017/03/15/149620> (останній перегляд: 14.08.2019).

37. *Рассекреченные документы Второй мировой войны* // «Завтра может быть уже поздно...». Вестник МГИМО-университета. Спецвыпуск / Отв. ред. А.Л. Чечевишников. М., 2009. С. 405–598.

38. *Ринажевський Б.* Правове становище в складі іноземних держав та становлення національної державності в Закарпатті (1918–1939). Львів: Видавництво ЛРІДУ УАДУ, 2002. 198 с.

39. *Сардачук П.Д., Швагуляк М.М.* Насувалась воєнна гроза. Ужгород, 1984. 208 с.

40. *Сталин И.* Отчётный доклад на XVIII съезде партии о работе ЦК ВКП(б). М., 1945. С. 13–14 (извлечение из доклада к вопросу о Карпатской Украине). URL: <https://1939.in.ua/chronicle/vytjah-iz-dopovidij-stalina-na-xviii-zjizdivkr-b-pro-karpatsku-ukrajinu> (останній перегляд: 17.08.2020).

41. *Стерчо П.* Карпато-Українська держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. Львів, 1994. 288 с.

42. *Тернистий шлях до України: зб. документів і архівних матеріалів «Закарпаття в європейській політиці 1918–1919, 1938–1939, 1944–1946 рр.»* / Упоряд. О.Д. Довганич та О.М. Корсун. Ужгород: Закарпаття, 2007. 749 с.

43. *Україна в історії Європи XIX – початку XXI ст.: історичні нариси* / За ред. С.В. Віднянського. НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2020. 814 с.

44. *Україна у Другій світовій війні у документах: зб. нім. арх. матеріалів: у 4 т. / упоряд. В. Косик.* Київ, 1997. Т. 1. 382 с.

45. *Федак С.* Героїка, трагедія і уроки Карпатської України. 2014. URL: <http://7dniv.info/publications/40562-gerojika-tragediya-i-urokikarpatskoji-ukrajini.html> (останній перегляд: 14.07.2020).

46. *Фляйшхауер И.* Пакт: Гитлер, Сталин и инициатива германской дипломатии 1938–1939 / Пер. с нем.; вступ. сл. В.М. Фалина; предисл. Л.А. Безмиренного. М.: Прогресс, 1991. 481 с.

47. *Химинець Ю.* Тернистий шлях до України. Ужгород: Граджа, 1996. 397 с.

48. *Ширер В.* Злет і падіння Третього рейху. Історія нацистської Німеччини: у 2-х т. 2-ге видання / Пер. з анг. К. Діса. К.: Наш формат, 2018. Т. 1. 704 с.

49. «Look» / of USA // The Next European War Wille Start In The Ukraine. 14.03.1939. <http://argumentua.com/stati/sleduyushchaya-evropeiskaya-voina-nachnetsya-v-ukraine-zhurnal-look-1939-god-karta> (останній перегляд: 17.09.2020).

50. Akten zur deutschen auswärtigen Politik (weiter – ADAP). T. IV. Doc. 29.

51. ADAP T. IV. Doc. 80.
52. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Deutschlands (weiter – PAAAD). Bestand R – 104430. Pol. IV. S. 37.
53. PAAAD. Bestand R – 104430. Pol. IV. S. 43, 78.
54. PAAAD. Bestand R – 104430. Pol. IV. Denkschrift über Karpato-Ukraine. S. 8–13.
55. PAAAD. Bestand R – 357. Pol. IV. S. 215, 216.
56. PAAAD. Bestand R – 103408. Pol. IV. S. 32–33.
57. PAAAD. Bestand R – 357. Pol. IV. S. 134.
58. PAAAD. Bestand R – 103408. Pol. IV. S. 27.
59. PAAAD. Bestand R – 103422. Pol. IV. S. 5.
60. PAAAD. Bestand R – 103408. Pol. IV. S. 39–53.
61. PAAAD. Bestand R – 104430. Pol. IV. Telegramm aus Praha 59 83 102/99 1850 Herrn Adolf Hitler Führer und Kanzler Aufgenommen Amt Berlin Ausgf. 14.9.2024 Haupttelegraphenam. t.
62. Weltgeschichte in der Gegenwart in Dokumenten. München, 1953. Vol. III. 379 s.
63. Wuermeling H.L. August 39. 11. Tage zwischen Frieden und Krieg. 21 August – 1 September 1939. Ullstein. 1989. 2 Auflage. S. 192–198.

REFERENCES

1. Bohiv, O. & Zadorozhnyy, V. (1999) *Karpats'ka Ukraïna (Pidkarpats'ka Rus') u mizhnarodnikh vidnosinakh (traven' 1938 – berezen' 1939)* [Carpathian Ukraine (Subcarpathian Russia) in international relations (May 1938 – March 1939)]. Uzhhorod: Patent.
2. Boldizhar, M. (1993) *Zakarpattya mizh dvoma svitovymi viynamy: Materialy do istoriyi suspil'no-politychnykh vidnosyn* [Transcarpathia between the two world wars: Materials on the history of socio-political relations]. Vol. 1. Uzhhorod: [s.n.].
3. Boldizhar, M. (1996) *Zakarpattya mizh dvoma svitovymi viynamy: Materialy do istoriyi suspil'no-politychnykh vidnosyn* [Transcarpathia between the two world wars: Materials on the history of socio-political relations]. Vol. 2. Uzhhorod: [s.n.].
4. Boldizhar, M. & Mosni, P. (2002) *Derzhavno-pravoviy status Zakarpattya (Pidkarpats'koï Rusi) v skladi Chekhoslovachchini* [State and legal status of Transcarpathia (Subcarpathian Russia) as part of Czechoslovakia]. Uzhhorod: Uzhhorod National University.
5. Vegesh, M.M. (1994) *Karpats'ka Ukraïna v 1938–1939 rr.: sotsial'no-ekonomichni i politichni aspekti* [Carpathian Ukraine in 1938–1939: socio-economic and political aspects]. Abstract of History Cand. Diss. Uzhhorod.
6. Vegesh, M.M. (1998) *Zakarpattya v konteksti tsentral'noevropeys'koï krizi naperedodni Drugoi svitovoi viyni* [Transcarpathia in the context of the Central European crisis on the eve of the Second World War]. Abstract of History Dr. Diss. Kyiv.
7. Vegesh, M.M., Delegan, M.V., Dovganich, O.D. et al. (ed.) (2002) *Voni boronili Karpats'ku Ukraïnu: Narisi istorii natsional'no-vizvol'noi borot'bi zakarpats'kikh ukraïntsiiv* [They defended Carpathian Ukraine: Essays on the history of the national liberation struggle of Transcarpathian Ukrainians]. Uzhhorod: Karpati.

8. Vegesh, M.M. (2020) Zakarpattya v tsentral'noevropeys'kiy politichniy krizi naperedodni Drugoi svitovoi viyni [Transcarpathia in the Central European political crisis on the eve of the Second World War]. In: Vidnyansky, S.V. (ed.) *Ukraina v istorii Evropi XIX – pochatku XXI st.: istorichni narisi* [Ukraine in the history of Europe of the 19th – early 21st century: historical essays]. Kyiv: Institute of History of Ukraine. pp. 448–486.

9. Vegesh, M. & Vidnyansky, S. (1998) *Kraïni Tsentral'no-Skhidnoi Evropi ta ukrains'ke pitannya (1918–1939 roki)* [Countries of Central and Eastern Europe and the Ukrainian question (1918–1939)]. Kyiv, Uzhhorod: National Academy of Sciences of Ukraine; Institute of History of Ukraine, Uzhhorod State University.

10. Vegesh, M.M. & Vidnyansky, S.V. (2020) *Avgustin Voloshin – “bat'ko karpatoukrains'kogo narodu”* [Augustyn Voloshin – “father of the Carpatho-Ukrainian people”]. Kyiv: Parlam. vydavnytstvo.

11. Deborin, G.A. (ed.) (1962) *Vengriya i Vtoraya mirovaya voyna. Sekretnye diplomaticheskie dokumenty iz istorii kanuna i perioda voyny* [Hungary and the Second World War. Secret diplomatic documents from the history before and during the war]. Translated from Hungarian by B.Ya. Geyger, N.N. Sikachev. Moscow: Izdatelstvo inostrannoy literatury.

12. Vidnyansky, S. (2009) Zakarpattya – Pidkarpats'ka Rus': vid zdobuttya avtonomiyi do proholoshennya nezalezhnoyi derzhavy (do 70-richchya Karpats'koyi Ukrayiny) [Transcarpathia – Subcarpathian Russia: from gaining autonomy to the proclamation of an independent state (to the 70th anniversary of Carpathian Ukraine)]. In: Smoliy, V.A. (ed.) *Ukrayina XX st.: kul'tura, ideolohiya, polityka* [Ukraine of the 20th Century: Culture, Ideology, Politics]. Vol. 15. Kyiv: Ukrainian AS. pp. 184–207.

13. Vidnyansky, S. (2014) Zakarpattya: vid “zemli bez imeni” do vlasnoi derzhavnosti – Karpats'koï Ukraïni [Transcarpathia: from “land without a name” to its own statehood – Carpathian Ukraine]. *Ukraina-Evropa-Svit*. 13. pp. 111–126.

14. Gay-Nizhnik, P. (2018) Karpats'ka Ukraïna (Pidkarpats'ka Rus') 1938–1939 rr. yak odna iz “rozminnikh monet” Myunkhens'kogo dogovoru [Carpathian Ukraine (Subcarpathian Russia) 1938–1939 as one of the “exchange coins” of the Munich Agreement]. *Gileya. Istorichni nauki*. 139(12/1). pp. 48–56.

15. Granchak, I. & Gaponenko, I. (1995) Zakarpattya v mizhnarodnikh vidnosinakh naperedodni ta v period Myunkhena [Transcarpathia in international relations on the eve and in the period of Munich]. In: Granchak, I. (ed.) *Naris istorii Zakarpattya*. Vol. 2. Uzhgorod: Zakarpattya. pp. 264–273.

16. Komplektov, V.G. (ed.) (1992) *Dokumenty vneshney politiki SSSR. 1939* [USSR foreign policy documents. 1939]. Vol. 22. Moscow: Mezhdunarye otnosheniya.

17. Drobot, I. (2005) Ukraïna v geopolitichnikh planakh zakhidnoevropeys'kikh derzhav na peredodni Drugoi svitovoi viyni [Ukraine in the geopolitical plans of Western European states on the eve of World War II]. *Ukraina diplomatichna*. 5. pp. 347–362.

18. Zhitaryuk, M. (1997) *Chetvertovana, ale zhiva: Zakordonna presa pro politichni protsesi v Ukraïni naperedodni Drugoi svitovoi viyni* [Quartered, but

alive: Foreign press on political processes in Ukraine on the eve of WW II]. Lviv: Za vil'nu Ukraïnu.

19. Zabrodskiy, M.P. (2012) Vitchiznyana ta zarubizhna istoriografiya pro etnichnu identichnist' rusiniv karpats'kogo regionu u XIX – na pochatku XX st. [Domestic and foreign historiography on the ethnic identity of the Carpathian Rusins in the 19th – early 20th centuries]. *Naukovi pratsi Kam'yanets'-Podil's'kogo natsional'nogo universitetu im. Ivana Ogiienka. Istorichni nauki*. 22. pp. 146–154.

20. Vegesh, M. et al. (eds) (2010) *Zakarpattya 1919–2009 rokiv: istoriya, politika, kul'tura* [Transcarpathia 1919–2009: History, Politics, Culture]. Uzhhorod: Lira.

21. Zashkilnyak, L. (ed.) (2001) *Istoriya Tsentral'no-Skhidnoi Evropi* [History of Central and Eastern Europe]. Lviv: Lviv National University.

22. Kaminskiy, E. & Troshchinskiy, V. (1993) Ukraïns'ke pitannya v anglo-amerikans'kikh arkhivnikh dokumentakh (1938–1951 rr.) [The Ukrainian question in Anglo-American archival documents (1938–1951)]. *Vsesvit*. 11/12. pp. 147–151.

23. Ukrainian Institute of National Memory. (n.d.) *Karpats'ka Ukraïna. Bibliografiya* [Carpathian Ukraine. Bibliography]. [Online] Available from: <http://www.memory.gov.ua/publication/bibliografiya-1> (Accessed: 17th August 2020).

24. Dovganich, O.D., Korsun, O.M. & Pagirya, O.M. (eds) (2009) *Karpats'ka Ukraïna. Dokumenti i materialy. Khronika podiy. Personalii* [Carpathian Ukraine. Documents and materials. Chronicle of events. Personalities]. Vol. 1. Uzhhorod: Zakarpattya.

25. Fedak, S.D. (ed.) (2010) *Karpats'ka Ukraïna. Khronika podiy. Personalii* [Carpathian Ukraine. Documents and materials. Chronicle of events. Personalities]. Vol. 2. Uzhhorod: Zakarpattya.

26. Koval, V. (2003) Shlyakh do viyni: Partnerstvo dvokh diktatoriv (1939–1941) [The way to war: Partnership of two dictators (1939–1941)]. In: Kuras, I.F. (ed.) *Politchna istoriya Ukraïni XX st.: u 6 t.* [Political history of Ukraine in the 20th century: in 6 vols]. Kyiv: Geneza. pp. 15–62.

27. Kosyk, V. (1993) *Ukraïna i Nimechchyna u Drugiy svitoviy viyni* [Ukraine and Germany in the Second World War]. Translated from French. Paris; New York; Lviv: [s.n.].

28. Kudriachenko, A. (2011) Karpats'ka Ukraïna v geopolitichniy gri derzhav kontinentu [Carpathian Ukraine in the geopolitical game of the continent]. In: Kudriachenko, A.I. (ed.) *Ukrayina v Yevropi: kontekst mizhnarodnykh vidnosyn* [Ukraine in Europe: the context of international relations]. Kyiv: Feniks. pp. 299–314.

29. Kudriachenko, A. (2019) Carpathian Ukraine in the plans of Hitler's Germany. *Rusin*. 57. pp. 271–293 (in Ukrainian). DOI: 10.17223/18572685/57/15

30. Kudriachenko, A.I., Kalinicheva, H.I. & Kostyrya, A.A. (2006) *Politchna istoriya Ukraïni XX stolittya* [Political History of Ukraine of the 20th Century]. Kyiv: MAUP.

31. Lemak, V.V. (1996) *Zakarpattya u derzhavno-pravoviyi sistemi Chekhoslovats'koi respubliki (1919–1939 rr.)* [Transcarpathia in the state and legal system of the Czechoslovak Republic (1919–1939)]. Abstract of Law Cand. Diss. Kyiv.

32. Mishchak, I. (2008) Zakarpattya naperedodni Drugoi svitovoi viyni u

pratsyakh suchasnikh ukrains'kikh istorikiv [Transcarpathia on the eve of the Second World War in the works of modern Ukrainian historians]. In: Smoliy, V.A. (ed.) *Istoriografichni doslidzhennya v Ukraini*. Vol. 19. Kyiv: Ukrainian AS. pp. 410–421.

33. Ofitsynskyy, R. (2013) "Z Karpats'koï Ukraini dlya nas pochalasya Druga svitova" ["The Second World War began for us from Carpathian Ukraine"]. [Online] Available from: http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/03/15/117613/view_print/ (Accessed: 17th August 2019).

34. Ofitsynskyy, R. (2014) *Okupatsiya ta aneksiya Karpats'koï Ukraini* [Occupation and annexation of Carpathian Ukraine]. [Online] Available from: <http://1939.in.ua/statti/roman-ofitsinskij-okupatsiya-ta-aneksi/> (Accessed: 21st August 2019).

35. Pagirya, O. (2010) *Karpats'ka Sich: viys'kove formuvannya Karpats'koï Ukraini* [Carpathian Sich: military formation of Carpathian Ukraine]. Kyiv: Tempora.

36. Pagirya, O. (2017) *Opir u Karpatakh. Yak zakarpattsi boronilisya vid ugors'koï agresii v 1939 rotsi* [How Transcarpathians defended themselves from Hungarian aggression in 1939]. [Online] Available from: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2017/03/15/149620> (Accessed: 14th August 2019).

37. Chechevishnikov, A.L. (ed.) (2009) *Rassekrechennyye dokumenty Vtoroy mirovoy voyny* [Declassified documents of the Second World War]. *Vestnik MGIMO-universiteta*. Special issue. pp. 405–598.

38. Rynazhevskyy, B. (2002) *Pravove stanovishche v skladi inozemnikh derzhav ta stanovlennya natsional'noi derzhavnosti v Zakarpatti (1918–1939)* [The legal status of foreign states and the formation of national statehood in Transcarpathia (1918–1939)]. Lviv: Vydavnytstvo LRIDU UADU.

39. Sardachuk, P.D. & Shvagulyak, M.M. (1984) *Nasuvalas' voenna groza* [A military storm was approaching]. Uzhhorod: Karpati.

40. Stalin, I. (1945) *Otchetnyy doklad na XVIII s'ezde partii o rabote TSK VKP(b)* [Report at the 18th Party Congress on the work of the Central Committee of the CPSU (b)]. pp. 13–14. [Online] Available from: <https://1939.in.ua/chronicle/vytjah-iz-dopovidij-stalina-na-xviii-zjizdi-vkp-b-pro-karpatsku-ukrajinu> (Accessed: 17th August 2020).

41. Stercho, P. (1994) *Karpato-Ukrains'ka derzhava: Do istorii vizvol'noi borot'bi karpats'kikh ukrainsiv u 1919–1939 rokakh* [Carpatho-Ukrainian state: To the history of the liberation struggle of Carpathian Ukrainians in 1919–1939]. Lviv: Za vil'nu Ukrainu.

42. Dovganich, O.D. & Korsun, O.M. (eds) (2007) *Ternistiy shlyakh do Ukraini: zb. dokumentiv i arkhivnikh materialiv "Zakarpattya v evropeys'kii polititsi 1918–1919, 1938–1939, 1944–1946 rr."* [The thorny path to Ukraine: Documents and archival materials "Transcarpathia in European politics 1918–1919, 1938–1939, 1944–1946"]. Uzhhorod: Zakarpattya.

43. Vidnyanskiy, S.V. (ed.) (2020) *Ukrayina v istoriyi Yevropy XIX – pochatku XXI st.: istorychni narysy* [Ukraine in the history of Europe of the 19th – early 21st century: historical essays]. Kyiv: Institute of History of Ukraine.

44. Kosik, V. (ed.) (1997) *Ukraina u Drugiy svitoviy viyni u dokumentakh: zb. nim.*

arkh. materialiv [Ukraine in the Second World War in documents: from German archival documents]. Vol. 1. Kyiv: [s.n.].

45. Fedak, S. (2014) *Geroika, tragediya i uroki Karpats'koï Ukraïni* [Heroics, tragedy and lessons of Carpathian Ukraine]. [Online] Available from: <http://7dniv.info/publications/40562-gerojika-tragediya-i-urokikarpatskoji-ukrajini.html> (Accessed: 14th July 2020).

46. Fleischhauer, I. (1991) *Pakt: Gitler, Stalin i initsiativa germanskoy diplomatii 1938–1939* [Hitler, Stalin and the initiative of German diplomacy 1938–1939]. Translated from German by V.M. Falin. Moscow: Progress.

47. Khiminets, Yu. (1996) *Ternistiy shlyakh do Ukraïni* [Thorny way to Ukraine]. Uzhhorod: Gradzha.

48. Shearer, V. (2018) *Zlet i padinnya Tret'ogo reykh. Istoriya natsists'koï Nimechchini: u 2-kh t.* [The rise and fall of the Third Reich. History of Nazi Germany in 2 vols]. Vol. 1. 2nd ed. Translated from English by K. Dis. Kyiv: Nash format.

49. Maiorov, M. (2018) *The Next European War Will Start in Ukraine. Look (USA). 1939.* [Online] Available from: <http://argumentua.com/stati/sleduyushchaya-evropeiskaya-voina-nachnetsya-v-ukraine-zhurnal-look-1939-god-karta> (Accessed: 17th September 2020).

50. Akten zur deutschen auswärtigen Politik (ADAP). Vol. IV. Doc. 29.

51. Akten zur deutschen auswärtigen Politik (ADAP). Vol. IV. Doc. 80.

52. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Deutschlands (PAAAD). Bestand R – 104430. Pol. IV. p. 37.

53. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Deutschlands (PAAAD). Bestand R – 104430. Pol. IV. pp. 43,78.

54. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Deutschlands (PAAAD). Bestand R – 104430. Pol. IV. Denkschrift über Karpato-Ukraine. pp. 8-13.

55. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Deutschlands (PAAAD). Bestand R – 357. Pol. IV. pp. 215, 216.

56. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Deutschlands (PAAAD). Bestand R – 103408. Pol. IV. pp. 32–33.

57. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Deutschlands (PAAAD). Bestand R – 357. Pol. IV. pp. 134.

58. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Deutschlands (PAAAD). Bestand R – 103408. Pol. IV. p. 27.

59. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Deutschlands (PAAAD). Bestand R – 103422. Pol. IV. p. 5.

60. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Deutschlands (PAAAD). Bestand R – 103408. Pol. IV. p. 39-53.

61. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Deutschlands (PAAAD). Bestand R – 104430. Pol. IV. Telegramm aus Praha 59 83 102/99 1850 Herrn Adolf Hitler Führer und Kanzler Aufgenommen Amt Berlin Ausgf. 14.9.2024 Haupttelegraphenamt.

62. Freund, M. (ed.) (1953) *Weltgeschichte in der Gegenwart in Dokumenten.* Vol. 3. München: [s.n.].

63. Wuermeling, H.L. (1989) August 39. 11. Tage zwischen Frieden und Krieg. 21 August – 1 September 1939. Ullstein: [s.n.]. pp. 192–198.

Кудряченко Андрей Иванович – доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент Национальной академии наук Украины, директор Института всемирной истории НАН Украины (Украина).

Кудряченко Андрій Іванович – доктор історичних наук, професор, член-корреспондент Національної академії наук України, директор Інституту всесвітньої історії НАН України (Україна).

Andriy I. Kudriachenko – Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine).

E-mail: kudani@ukr.net